

УДК 330.341.1

ІННОВАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

Александров В.В., канд.екон.наук, професор
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

У статті досліджено основні проблемні питання створення механізмів інноваційного розвитку України обґрунтовано пріоритетні напрямки та завдання інноваційної політики. Проаналізовано сучасний стан інноваційної діяльності.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інноваційна активність, державне регулювання.

The article is devoted to the major issues of creation of mechanisms of innovation development of Ukraine grounded priorities and objectives of innovation policy. Analyzed the current state of innovation activity.

Keywords: innovations, innovative activity, innovation activity, state of regulation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації світової економіки конкурентоспроможність на світових ринках визначається темпами впровадження у виробництво новітніх науково-технічних рішень та розвитку наукоємних виробництв, а також ефективності інноваційних процесів. Тому використання інтелектуальних ресурсів і розвиток відповідної технологічної бази є найважливішими загальнонаціональними завданнями для України, що потребують прийняття нових рішень в області стратегії інноваційного розвитку.

Аналіз публікацій. На необхідності формування чіткої державної політики у сфері інновацій та інвестицій наголошують зарубіжні та вітчизняні вчені. Питання науково-методичних основ державного регулювання інноваційної діяльності досліджується в роботах В. М. Гейця [2], В. Денисюк [3], Л. А. Жаліло [4], С. Ковальчука [6], І. Космидайло [8], М. І. Крупки [9], Б. Санто [11], Л. Федулової [14], М. Шарка [15] та інших.

Зокрема Л. Федуловою та М. Пашутою визначено роль інноваційної системи у інноваційному розвитку, проаналізовано окремі її компоненти, визначено стан державного регулювання інноваційних процесів, запропоновано заходи державної інноваційної політики [14]. М. Шарко наводить визначення інноваційної системи та розглядає її структуру, особливості функціонування [15]. Разом з тим актуальним залишається питання пошуку інноваційних механізмів забезпечення економічного зростання та формування адекватної інноваційної моделі національної економіки. Таким чином, метою даної статті виступає системна оцінка стану та обґрунтування напрямків удосконалення механізмів регулювання процесів інноваційного розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перехід України до ринкової економіки, що супроводжувався відсутністю узгодженості у виборі напрямків державного впливу на економічне життя, дефіцитом державного бюджету, високим рівнем інфляції, розривом стабільних господарських зв'язків тощо, обумовив переорієнтацію суспільного інтересу економістів до пошуку нових, інноваційних механізмів відтворення. Сучасні реалії економічного розвитку України, її технологічна багатокладність, критичний стан науки й інтелектуального потенціалу вимагають формування теоретично обґрунтованої інноваційної політики як найважливішої умови виходу країни з кризи та переходу до стійкого економічного зростання.

У більшості досліджень в області інноваційного розвитку справедливо вказується на значне відставання держав - учасників СНД від загальносвітових тенденцій. Так, якщо визначати положення держав у питаннях інноваційної активності, взявши за показник "індекс інновацій", що характеризує рівень взаємодії науки і бізнесу, швидкість впровадження наукових розробок в економіку, то світовими лідерами є США, Тайвань, Фінляндія, Швеція, Японія.

Характерний показник частки ВВП, яка направляється на наукові дослідження. У США він становить 2,1 %, у Швеції - 3,6 %, у Фінляндії - 3,4 %. Японія за цим показником стоїть на 4-му місці в світі,

Німеччина - на 9 му, Франція - на 10 му, Великобританія - на 18 м. Слід зазначити, що в останні 15 років в країнах з розвинутою економікою загальноприйнята цифра, яка характеризує частку ВВП на витрати на науку, коливається в межах 2,5-3 %.

За даними рейтингу конкурентоспроможності України та ряду інших країн здійсненого за матеріалами Звіту конкурентоспроможності 2010/2011, підготовленого Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) за оцінкою інноваційної діяльності Україна залишається в сегменті потенційних загроз, втративши лише одну позицію у рейтингу (рис. 1). При цьому вдалося зберегти позитивну оцінку існуючої технологічної бази, необхідної для інноваційного розвитку. Найбільш критичним відставанням є скорочення як державного, так і приватного фінансування розвитку передових технологій. У результаті розрив між країнами-лідерами СС та Україною за рівнем інноваційності складає більше ніж 5 разів (Україна – 13%, Німеччина -- 69%).

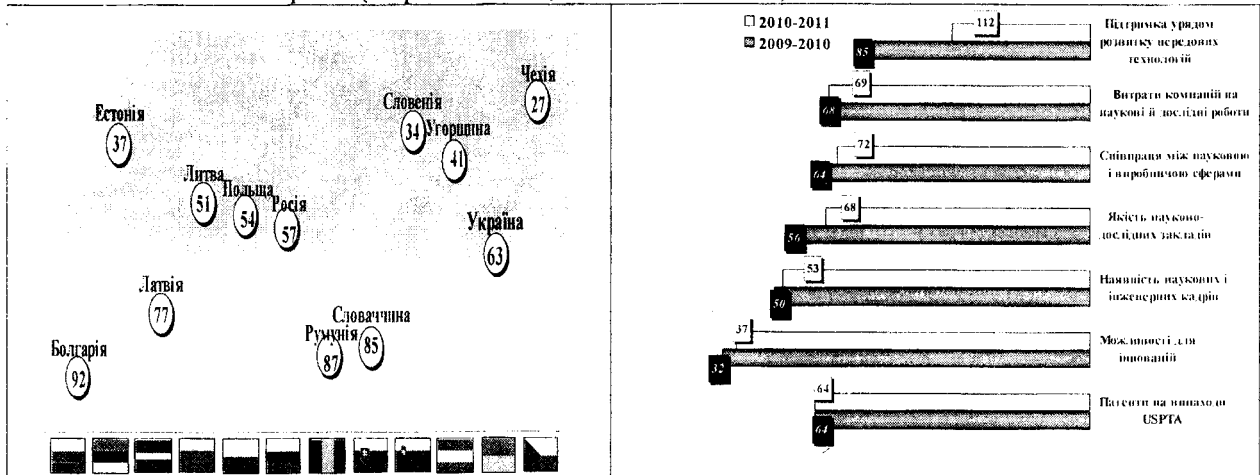

Рис. 1 Рейтинг конкурентоспроможності України (інноваційна складова) [7]

Для розвинених країн інноваційна стратегія перетворилася в головну складову економічної політики держави, що спрямована на розвиток прогресивних технологічних укладів, на застосування на основі державно-приватного партнерства всього арсеналу інструментів прямого та опосередкованого стимулювання інноваційного процесу, а також формування ефективної інфраструктури з використанням новітніх комунікаційних та інформаційних технологій.

Протилежна ситуація складається в Україні. Відсутність чіткої інноваційної стратегії розвитку, а також збереження в програмах пріоритетного розвитку галузей третього та четвертого технологічних укладів зумовлена тим, що Україна і сьогодні потребує забезпечення інноваціями базових галузей, тоді коли світ переходить до поглиблення розвитку інноваційно спрямованих. Проблема також полягає й у тому, що, забезпечуючи динамічний розвиток інноваційних галузей, країна змушена паралельно впроваджувати інновації і в базові виробництва, а без чіткої стратегії інноваційно-інвестиційної діяльності цю проблему не вирішити.

Питома вага передових виробничих технологій, впроваджених у виробництво протягом 2010р. склали 16,3%, тоді як термін впровадження третини з них склав 6 років і більше.

Найстаріші технології використовувалися на підприємствах хімічного виробництва (7,7), де понад третину складали технології віком більше 10 років; з надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльності у сфері культури та спорту (7,6), де майже 90% технологій віком 6 років і більше; в організаціях, що виконують дослідження і розробки (6,2 і 42%), у металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів (6,1 і 42,6%), виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води (6,0 і 43,9%) [10].

Достатньо нові технології застосовувалися на підприємствах торгівлі, з ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (4,2), де 53,5% технологій віком до 3 років, та у сфері освіти (4,1 і 68,4%).

У розвинутих країнах інноваційно активними є 60-70% підприємств. В Україні цей показник знаходиться на рівні 11%, що негативно відбивається на загальній ефективності національної економіки.

У 2010р. інноваційною діяльністю у промисловості займалися 1462 підприємства, або 13,8% загальної кількості обстежених промислових підприємств проти 1411 і 12,8% у 2009р.

З огляду на види економічної діяльності частка інноваційно активних підприємств добувної промисловості становила 6,5%, переробної – 15,0%, з виробництва та розподілення

електроенергії, газу та води – 11,8%. Значно більшою за середню в Україні була частка інноваційно активних підприємств серед підприємств із виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення (33,3%), машинобудування (22,2%), хімічної та нафтохімічної промисловості (19,9%), металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів (14,4%) і серед підприємств із виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (14,3%) [10].

На технологічні інновації у 2010р. 1088 підприємств витратили 8,0 млрд.грн.

Із загального обсягу витрат найбільше коштів витрачено на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 5051,7 млн.грн. На придбання внутрішніх науково-дослідних розробок – 818,5 млн.грн., зовнішніх НДР – 177,9 млн.грн., придбання інших зовнішніх знань – 141,6 млн.грн.; загалом на навчання та підготовку персоналу для розробки та запровадження нових або значно вдосконалених продуктів та процесів, діяльність щодо ринкового запровадження інновацій та інші роботи, пов'язані зі створенням та впровадженням інновацій, – 1855,7 млн.грн. (таблиця 1)

Таблиця 1

Розподіл загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності [10]

	млн.грн.			у % до загального обсягу		
	2005	2009	2010	2005	2009	2010
Всього	5751,6	7949,9	8045,5	100,0	100,0	100,0
у т. ч. за напрямками						
дослідження і розробки	612,3	846,7	996,4	10,6	10,7	12,4
внутрішні НДР		633,3	818,5		8,0	10,2
зовнішні НДР	...	213,4	177,9	...	2,7	2,2
придбання нових технологій	243,4	115,9	141,6	4,2	1,4	1,8
з них						
виробниче проектування, інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів, впровадження нових методів їх виробництва	991,7			17,3		
придбання машин, обладнання, установок, інших основних засобів та капітальні витрати, пов'язані із впровадженням інновацій	3149,6	4974,7	5051,7	54,8	62,6	62,8
Інші	377,9	2012,6	1855,8	13,1	25,3	23,0

Перехід економіки України до нового якісного стану визначає об'єктивну необхідність активізації інноваційної діяльності, що, в свою чергу, вимагає фундаментальних змін у структурі суспільного виробництва, освіти та гідного відтворення людських ресурсів.

Для потреб інноваційного розвитку країни освіта відіграє надзвичайно важливу роль. Вона є не лише зв'язуючою, але й конструктивною ланкою в системі трьох головних складових інноваційної економіки – «наука – освіта – виробництво». У цьому поєднанні освітній потенціал виступає одночасно як джерело поповнення науки кадрами і як головний фактор оволодіння робочою силою, всім населенням сучасними знаннями, необхідними для забезпечення економічного, соціального і культурного розвитку суспільства на основі використання передових досягнень науки, технологій, інновацій.

Сьогодні на вузівський сектор науки припадає менше 7% загальних асигнувань на всю науку, а частка фінансування науково-технічних робіт у вузах складає лише 3% загальних коштів на їх утримання, що значно менше аналогічних показників у дореформеній час в Україні і в теперішній час в розвинутих країнах.

В Україні слабо розвинута система післядипломної освіти, вона не забезпечує у відповідності з вимогами інноваційного розвитку неперервне оновлення фахового рівня всіх працюючих членів суспільства. На підвищення рівня кваліфікації в Україні витрачається на порядок менше часу, ніж в інноваційно розвинутих суспільствах.

Інноваційний розвиток передбачає формування нових національних технологічних систем і поглиблення компетенції держави в результаті розвитку здатності по створенню принципово нових товарів і їх просування на певні ринки.

Створення принципово нових товарів в сучасних умовах можливо тільки на основі розвитку фундаментальних досліджень і насамперед на стику наукових дисциплін. Враховуючи значні витрати, високий ризик і невизначеність комерційних результатів, характерних для багатьох напрямків фундаментальних досліджень, спрямування зусиль, інтелектуального та фінансового

капіталу, а також прискорення дифузії технологій, які мають високий комерційний ефект, на ринку стають важливими факторами успіху інноваційної діяльності держави.

Розширення різноманітності технологічно нової продукції припускає розширення ємності і поглиблення диверсифікації ринку збуту для даної продукції. У зв'язку з цим визначення правил торгівлі інноваційною продукцією і формування для неї торгового простору стають важливою умовою успіху інноваційної діяльності в кожній державі.

Слід зазначити, що відсутність зацікавленості і прагнення до інновації з боку підприємств пояснюється значною мірою відсутністю необхідних фінансових ресурсів і механізмів інноваційної мотивації.

Так, капітал української банківської системи в червні 2010 року скоротився на 1,3% і на 1 липня склав 130,6 млрд грн., у тому числі статутний капітал 102% від власного капіталу банківських установ [1]. У комплексі організаційно-економічних проблем інноваційного розвитку економіки України можна виділити три основні групи: узгодження інтересів; технологічні; системні.

На сьогодні в Україні не визначені основні засади державної політики з питань забезпечення розвитку інноваційної системи. Державне регулювання розвитку національної інноваційної системи за такими напрямками, як формування інституційного забезпечення інноваційного розвитку національної економіки, реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності, програмно-цільове фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності, підтримка підприємницької діяльності у сфері інноваційної діяльності та трансферу технологій, здійснюється неефективно, дії центральних органів виконавчої влади не координуються, має місце дублювання їх функцій. Знижується рівень технологічного та інноваційного потенціалу національної економіки, втрачаються перспективи забезпечення його розширеного відтворення, знижується конкурентоспроможність вітчизняних товаровиробників.

Особливо важливими з усього комплексу організаційно-економічних проблем інноваційного розвитку економіки України є проблеми системного розвитку науково-технічного комплексу держави. Здійснення подібного розвитку неможливо без розробки державної стратегії інноваційного розвитку.

Важливим елементом інноваційного розвитку України повинні стати інноваційні програми - комплекси взаємопов'язаних за ресурсів, термінів і виконавцям заходів, що забезпечують ефективне вирішення найважливіших науково-технічних проблем на пріоритетних напрямках розвитку економіки держави. Відбір програм повинен здійснюватися виходячи з соціально-економічних пріоритетів держави, прогнозів, цілей структурної політики при дотриманні наступних умов: їх істотна значимість для великих структурних змін, спрямованих на формування нового технологічного укладу; принципова новизна і взаємопов'язаність проектів, необхідних для широкомасштабного поширення прогресивних науково-технічних досягнень.

Існуюча система формування і особливо реалізації програм є вкрай неефективна. У зв'язку з цим необхідно здійснити системні заходи щодо вдосконалення програмно-цільового механізму реалізації пріоритетних завдань в інноваційній сфері.

Зокрема, необхідно провести ретельний перегляд існуючого переліку програм як на державному, так і на всіх нижчих рівнях з метою визначення їх тематичної актуальності, ступеню відповідності пріоритетам, повноти забезпеченості кадровими, фінансовими та іншими ресурсами, відпрацьованості механізмів контролю і відповідальності за їх виконання. Має бути здійснено комплексну експертну проблемно-орієнтовану оцінку програм з точки зору їх відповідності визначеним пріоритетам. Для оцінки програм і проектів з найбільш актуальних проблем слід залучити незалежних міжнародних експертів. Системний підхід повинен використовуватись як у розробці кожної окремої програми, так і у формуванні всього комплексу програм, що має забезпечити підвищення синергетичного ефекту від узгодження дій по виконанню програм.

Механізм регулювання інноваційних процесів в Україні повинен ґрунтуватися переважно на економічних формі і методи, за допомогою яких органи управління можуть впливати на господарську середу, а їх інноваційна діяльність повинна бути заснована на наступних принципах:

- орієнтація на всіляку підтримку базисних і поліпшують інновацій, які становлять основу сучасного технологічного укладу;
- поєднання державного регулювання інноваційної діяльності з ефективним функціонуванням конкурентного ринкового механізму;
- сприяння розвитку міжнародного трансферу технологій та інвестиційного співробітництва, захист інтересів інноваційного підприємництва.

Важливим завданням інноваційної політики є визначення тих секторів економіки і виробництва, які мають пом'якшити критичну залежність України від імпорту, надмірні масштаби якого обумовлюють вимивання в теперішній час з економіки країни величезних коштів в інтересах інвестування країн-імпортерів своєї продукції в Україну, унеможливають створення нових робочих місць в Україні, необхідних для забезпечення повної зайнятості робочої сили, та сприяння інноваційному розвитку цих секторів.

Визначення і активна реалізація пріоритетів інноваційного розвитку України, які мають сприяти зміцненню на світовому і європейському рівнях іміджу України як держави зі значним науковим і освітнім потенціалом, держави, здатної створювати найсучаснішу високотехнологічну продукцію, повинні базуватися на світових стратегічних критеріях і механізмах підвищення конкурентоспроможності економіки на світовому і внутрішньому ринках.

Інноваційний процес в Україні має отримати сучасний ринковий напрям – від замовника і споживача до виробника і розробника інновації. Тому інноваційна політика має враховувати зазначену зміну в сучасному інноваційному процесі та прискорити її реалізацію в Україні. У цьому руслі має формуватися й інвестиційна політика. Вона повинна концентруватись переважно на інвестиційній підтримці розроблення інноваційної продукції та послуг, що відповідають потребам замовників і споживачів. Лише за таких умов буде забезпечуватися зростання затребуваності економікою результатів наукової діяльності.

Інновативність економіки залежить від творців інновацій, їх кваліфікації, інноваційної культури, мотивації. Важливо також, щоб творчий потенціал окремих особистостей та спільнот, що створюють інновації, був тісно пов'язаний з підприємництвом, зорієнтований та високомотивований на досягнення конкретних цілей у створенні і розповсюдженні інновацій. Ці завдання мають вирішуватися системно і спільно освітою, наукою, підприємництвом.

В умовах ринкової економіки держава може запропонувати лише правила інноваційного розвитку, політично й ресурсно стимулювати важливі проекти та програми. Усі ж інші види взаємодії між учасниками інноваційного процесу повинні здійснюватися самостійно на основі їхніх взаємних інтересів.

З цього приводу цікавою є точка зору професора Стенфордського університету і Центру досліджень у галузі підприємництва бізнес-школи Единбурзького університету Генрі Іцковіца, автора нової моделі організації інноваційного процесу, названої ним моделлю «потрійної спіралі» [16].

Підхід Іцковіца ґрунтується на тому, що в сучасному суспільстві ядром інноваційної діяльності виступає університет. Він започатковує тісну співпрацю з бізнесом, виконуючи для нього дослідження і створюючи потік ноу-хау з метою постійного вдосконалення продуктів і послуг, що виробляються цим бізнесом. У такій моделі саме університет стає головним центром докладання державних зусиль і ресурсів для розвитку інновацій. Університети такого типу прийнято називати дослідницькими, або, як їх називає Іцковіц, — підприємницькими. Звичайно, дослідницький університет зберігає всю академічну складову, але при цьому працює одночасно за трьома взаємопов'язаними напрямками: навчання, наукові дослідження, інноваційне впровадження високих технологій і виведення їх на ринки (технологічний трансфер).

Актуальна проблема України — незбалансованість структури та обсягів державного замовлення на підготовку фахівців з потребами ринку праці та з перспективними напрямками розвитку країни. А ще — неузгодженість професійних і освітніх кваліфікацій, що призводить до невизначеності освітньо-кваліфікаційних рівнів і, зокрема, освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» на вітчизняному ринку праці. А тим часом зазначений рівень у європейських країнах має абсолютно чітке місце.

Сучасна вітчизняна наукова сфера не спроможна адекватно реагувати на економічні та суспільні виклики і надто слабо впливає на розвиток країни. Водночас підприємництво слабо спирається на значний творчий потенціал науки.

Необхідним є реформування національної науки і освіти, оскільки вони повинні мати цілісний міжгалузевий характер і спрямовуватися на інноваційний розвиток держави. Необхідним є поєднання в єдиному комплексі виробничої сфери, що створює суспільні блага, товари й послуги, та її кадрове і наукове супроводження. Повинна здійснюватися концентрація інтелектуальних ресурсів на стратегічно важливих напрямках розвитку.

Висновки. Найбільш кардинальних заходів щодо приведення існуючої структури науки до сучасних ринкових умов потребує галузевий сектор науки. У сучасних ринкових умовах втрачається економічний зміст їх прямої відомчої залежності від відповідного міністерства або відом-

ства. Кардинально мають змінитися і принципи формування структури цього сектору, відповідно має бути створена його нова організаційно-функціональна структура.

Основна мета реформування вузівського сектору науки полягає у забезпеченні органічного поєднання процесу навчання студентів з науково-дослідною діяльністю, приведення системи підготовки висококваліфікованих спеціалістів у відповідність з ринковими потребами, підвищення їх здатності ефективно працювати в інноваційній економіці.

Відсутність системної повноти в інноваційному розвитку економіки та суспільства в цілому нівелює зусилля, які прикладаються для цього в окремих інноваційно більш активних галузях і регіонах, залишає невикористаним немалий потенціал, який криється у всіх суб'єктах господарської діяльності. Тому існує необхідність в ініціюванні процесу широкого впровадження інноваційних програм розвитку у всіх галузях, регіонах, на підприємствах і установах поряд з програмами випереджального інноваційного розвитку в пріоритетних напрямках економіки.

При реалізації механізмів розвитку інноваційної політики слід виділяти головні пріоритети фінансової та економічної стабілізації, а також провідні напрямки розвитку економіки на основі інноваційної стратегії. При цьому важливо досягти стабільності і узгодженості соціально-економічних систем. Держава, маючи очевидні конкурентні переваги, які складаються не тільки в природному багатстві і багатогалузевій промисловості, але і в науково-технічному потенціалі і кваліфікованих кадрах повинна виробляти наукомістку продукцію.

Стимулювання розвитку кооперації та інтеграції науки і виробництва є головним напрямом державної підтримки становлення наукомістких галузей. Прискорення розвитку високотехнологічних галузей будуть сприяти державні програми становлення і розвитку інфраструктури, що обслуговує інноваційний процес. Слід вжити заходів з організації обміну інформацією, що відповідає потребам технологічної і структурної перебудови. Доцільно створення державної системи інформаційних центрів, що займаються збором і аналізом інформації, необхідної для здійснення інноваційними підприємствами як стратегічного планування, так і поточного управління.

Література:

1. Банківська система України [електронний ресурс]. – режим доступу - http://banker.ua/bank_news/banks/2010/07/09/1180441035/
2. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М.Геєць, В.П.Семиноженко. – Х.: Константа, 2006.– 272 с.
3. Денисюк В. Щодо вдосконалення системи індикаторів для управління інноваційним розвитком / В.Денисюк // Економіст. - 2004. - № 6. - С. 55-59.
4. Жаліло Л. А. Економічна стратегія держави: Теорія, методологія, практика: Монографія / Л. А. Жаліло. - К.: НІСД, 2003. -368 с.
5. Інтелектуально-інноваційний розвиток регіону в контексті євроінтеграції [Монографія] / ПАН України, Інститут регіональних досліджень; Наук. ред. Л.К. Семів. – Львів, 2008. – 483с.
6. Ковальчук С. С. Інноваційна діяльність як пріоритет економічного розвитку України / С. С. Ковальчук // Фінанси України. - 2004. - №7. - С. 96-103.
7. Конкурентоспроможність економіки України: місце України в основних світових рейтингах [електронний ресурс]. – режим доступу - http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=151372&cat_id=98907
8. Космидайло І.В. Проблеми інноваційного розвитку в Україні та шляхи їх вирішення / І.В.Космидайло // Актуальні проблеми економіки.– 2007.–№2(68).–С. 20-27.
9. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. - Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. - 608 с.
10. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. – Київ: ДП „Інформаційно-видавничий центр Держстату України”, 2011- 282с.
11. Санто Б. Инновация как средство экономического развития: Пер. с венг. / Общ. ред. и вступ. ст. Б. В. Сазонова. - М.: Прогресс, 1990. - 296 с.
12. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів (проект) [електронний ресурс]. – режим доступу - cstei.lviv.ua/upload/pub/innov/1245607668_49.doc
13. Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України / за ред. Л.І.Федулової ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2011. – 656 с.

14. JT. / . .
// . - 2005. - 4.- . 35-47.
15. . / .
// . - 2005. - 8. - . 25-30.
16. . - 49 (733), 13 2010.